

Ilmiy-innovatsion metodik jurnal

METODIST

Scientific and Innovative Methodological Journal
Научно-инновационный методический журнал

2026-YIL 2(16)-SON

metodist.net

TAHRIRIYAT JAMOASI

Tahririyat kengashi raisi:

Abdusalom Umarov

Tahririyat kengashi raisining o‘rinbosari:

Elyor Saitov

Bosh muharrir:

Qunduzxon Husanboyeva

Bosh muharrir o‘rinbosari:

Namoz Rasulov

Mas‘ul kotib:

Nazokat Yusufjonova

Ilmiy muharrir:

Qozoqboy Yo‘ldoshev

Ilmiy muharrir o‘rinbosari:

G‘ofir Hamroyev

Tahririyat hay‘ati a‘zolari:

Valijon Qodirov
Dilshod Turdibayev
Saodat Qambarova
Mirzaaxmad Kurbanov
Jahongir Musayev
Konisbay Yusupov
Jumaboy Rahimov
Mutallib Hazratqulov
Mahfuza To‘ychiyeva
Jamoliddin Nurmuhhammadov

Texnik muharrirlar:

Bahrom O‘rolov
Temurxo‘ja Shodmanov

“METHODIST” ilmiy-innovatsion metodik jurnali ta’limiy, ilmiy-innovatsion nashr bo‘lib, bir yilda 6 marta nashr etiladi. Tahririyatga kelgan maqolalar tahrir hay‘atining tavsiyasiga binoan jurnalda e’lon qilinadi. Nashr etilmagan maqolalar tahlil qilinmaydi. Tahririyat rozilgisiz chop etish taqiqlanadi.

EDITORIAL TEAM

Chair of the Editorial Board:

Abdusalom Umarov

Deputy Chair of the Editorial Board:

Elyor Saitov

Editor-in-Chief:

Qunduzkhon Husanboyeva

Deputy Editor-in-Chief:

Namoz Rasulov

Executive Secretary:

Nazokat Yusufjonova

Scientific Editor:

Qozoqboy Yoldoshev

Deputy Scientific Editor:

Gofir Hamroyev

Editorial Board Members:

Valijon Kodirov
Dilshod Turdibayev
Saodat Kambarova
Mirzaaxmad Kurbanov
Jahongir Musayev
Konisbay Yusupov
Jumaboy Rakhimov
Mutallib Hazratqulov
Mahfuza Toychiyeva
Jamoliddin Nurmuhhammadov

Technical Editors:

Bahrom Urolov
Temurkhoja Shodmanov

“METHODIST” Scientific, Innovative and Methodological Journal is an educational, scientific and innovative periodical published six times a year. Manuscripts submitted to the Editorial Office are published in the Journal upon the recommendation of the Editorial Board. Unpublished manuscripts are not reviewed or returned. Reproduction or republication of materials from the Journal without the permission of the Editorial Office is prohibited.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Председатель редакционного совета:

Абдусалом Умаров

Заместитель председателя редакционного совета:

Элёр Сaitов

Главный редактор:

Кундузхон Хусанбаева

Заместитель главного редактора:

Намоз Расулов

Ответственный секретарь:

Назokat Юсуфджонова

Научный редактор:

Казакбой Йулдашев

Заместитель научного редактора:

Гофир Хамраев

Члены редакционной коллегии:

Валижон Кадыров
Дилшод Турдыбаев
Саодат Камбарова
Мирзаахмад Курбанов
Жахонгир Мусаев
Конисбай Юсупов
Жумабой Рахимов
Муталлиб Хазраткулов
Махфуза Туйчиева
Жамолиддин Нурмухаммадов

Технические редакторы:

Бахром Уролов
Шодманов Темурхужа

Научно-инновационный методический журнал «METHODIST» является образовательным, научно-инновационным периодическим изданием и выходит 6 раз в год. Статьи, поступившие в редакцию, публикуются в журнале по рекомендации редакционной коллегии. Неопубликованные статьи не рецензируются и не возвращаются. Перепечатка материалов журнала без разрешения редакции запрещается.

MUNDARIJA • TABLE OF CONTENTS • ОГЛАВЛЕНИЕ

BOSH MUHARRIR MINBARI

EDITORIAL BOARD

ТРИБУНА ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

<i>Qundukzxon Khusanboyeva</i> . Poetry: the sustenance of the human spirit	3
---	---

BOSHLANG'ICH TA'LIM – POYDEVOR

PRIMARY EDUCATION – THE FOUNDATION

НАЧАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ – ФУНДАМЕНТ

<i>Mutallib Hazratqulov</i> . Mariya Montessorining "Koinot ta'limi" asarida hayot va tabiatga oid muammolar yechimi	18
--	----

ADABIYOT O'QITISH METODIKASI

LITERATURE TEACHING METHODOLOGY

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЛИТЕРАТУРЫ

<i>Исламбек Юсупов</i> . Развитие мыслительной компетенции учащихся на основе интерактивного подхода	22
<i>Xurshida Hazratqulova</i> . Raqamli ta'lim muhitida adabiy asarlarni o'qitish metodikasini takomillashtirish	29
<i>Nigoraxon Saydaxmedova</i> . Inklyuziv va integratsiyalashgan ta'limda Said Ahmad va Anton Chexov hikoyalari orqali tinglab tushunish ko'nikmasini rivojlantirish	37

PEDAGOGIKA ILMI TA'LIM AMALIYOTIGA

PEDAGOGICAL SCIENCE TO EDUCATIONAL PRACTICE

ОТ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКИ К ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ

<i>Zebo Usmanova</i> . Mediamahsulotlar yordamida o'smir yoshdagi o'quvchilarda faol fuqarolik kompetensiyasini shakllantirish – ijtimoiy-pedagogik zaruriyat	44
---	----

ADABIYOTSHUNOSLIK ILMI ADABIY TA'LIM AMALIYOTIGA

LITERARY STUDIES TO THE PRACTICE OF LITERARY EDUCATION

ЛИТЕРАТУРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И ПРАКТИКА ЛИТЕРАТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

<i>Obidakhan Fayzullayeva</i> . Representation of allegorical images in lyric cycles	49
<i>Muzaffar Mamatqulov</i> . "Bahrom va Gulandom" dostonida mifologik obrazlarning talqini	60
<i>Surayyo Saatova, Oltinoy Tolipova</i> . O'zbek she'riyatida milliy urf-odat va marosimlarning lingvomadaniy talqini (S. Sayyid va M. Karimova ijodi misolida)	71
<i>Zulfizar Zohidova</i> . Abdulla Qodiriy romanlarida ijtimoiy-siyosiy g'oyalar tahlili	78

OLIY TA'LIM AMALIYOTI

HIGHER EDUCATION PRACTICE

ПРАКТИКА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

<i>Nargiza Musulmanova</i> . Talabalar nutqiy savodxonligini mavjud elektron ta'minotlar asosida o'quv jarayoniga integratsiya qilish	84
<i>Sharobidin Hasanov</i> . Badiiy asar tahliliga analitik yondashuvning nazariy va metodik asoslari	92
<i>Anvar Abduqayumov, Dilshod Turdibayev</i> . Raqamli ta'lim muhitida talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini tashkil qilish metodikasi	101

BADIIY ASAR TAHLILIGA ANALITIK YONDASHUVNING NAZARIY VA METODIK ASOSLARI

Sharobidin HASANOV,

ORCID: 0009-0007-7591-2767

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor.

Andijon davlat pedagogika instituti,

Andijon, O'zbekiston.

E-mail: sharobidin.xasanov@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada umumiy o'rta va oliy ta'lim muassasalarida badiiy asar tahliliga analitik yondashuvning nazariy-metodologik asoslari ilmiy jihatdan asoslangan. Analitik yondashuvning boshqa metodologik yondashuvlardan farqli jihatlari belgilangan va uning filolog talabalarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishdagi drayver funksiyasi ochib berilgan. Badiiy asar tahlili kompetensiyasining besh asosiy komponenti – kognitiv, operatsional-faoliyatli, aksiologik, refleksiv-baholovchi va kommunikativ-pedagogik – tizimli tavsiflanib, ularning bir-biri bilan rekursiv bog'liqligi ko'rsatilgan. A.Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanidan parcha misolida analitik yondashuvning amaliy samaradorligi namoyon etilgan. Tadqiqotda tahliliy, qiyosiy-tipologik, empirik va germevtik metodlardan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: badiiy asar tahlili, analitik yondashuv, filolog talabalar, kasbiy kompetensiya, kognitiv komponent, refleksiv-baholovchi komponent, germevtik yondashuv, lingvopoetik tahlil.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE ANALYTICAL APPROACH TO LITERARY TEXT ANALYSIS

Sharobidin HASANOV,

ORCID: 0009-0007-7591-2767

Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Professor.

Andijan State Pedagogical Institute,

Andijan, Uzbekistan.

E-mail: sharobidin.xasanov@mail.ru

Abstract. The article provides a scientifically grounded exploration of the theoretical and methodological foundations of the analytical approach to literary text analysis in general secondary and higher education. The distinctive features of the analytical approach in comparison with other methodological approaches are identified, and its driver function in developing professional competencies of philology students is revealed. Five key components of literary analysis competence – cognitive, operational-activity, axiological, reflective-evaluative, and communicative-pedagogical — are systematically characterized, with their recursive interdependence demonstrated. The practical effectiveness of the analytical approach is illustrated through an excerpt from A.Qodiriy's novel "O'tkan kunlar" (Past Days). The study employs analytical, comparative-typological, empirical, and hermeneutic methods.

Keywords: literary text analysis, analytical approach, philology students, professional competence, cognitive component, reflective-evaluative component, hermeneutic approach, linguopoetic analysis.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АНАЛИТИЧЕСКОГО ПОДХОДА К АНАЛИЗУ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Шаробидин ХАСАНОВ,
ORCID: 0009-0007-7591-2767

Доктор философии (PhD) по педагогическим наукам, профессор.
Андижанский государственный педагогический институт,
Андижан, Узбекистан.
E-mail: sharobidin.xasanov@mail.ru

Аннотация. В статье научно обоснованы теоретические и методологические основы аналитического подхода к анализу художественного произведения в системе общего среднего и высшего образования. Определены отличительные черты аналитического подхода в сравнении с другими методологическими подходами, раскрыта его функция как драйвера профессиональных компетенций студентов-филологов. Систематически охарактеризованы пять ключевых компонентов компетенции анализа художественного произведения – когнитивный, операционально-деятельностный, аксиологический, рефлексивно-оценочный и коммуникативно-педагогический. Практическая эффективность аналитического подхода продемонстрирована на примере фрагмента из романа А.Кадыри «Минувшие дни». Использованы аналитический, сравнительно-типологический, эмпирический и герменевтический методы.

Ключевые слова: анализ художественного произведения, аналитический подход, студенты-филологи, профессиональная компетентность, когнитивный компонент, рефлексивно-оценочный компонент, герменевтический подход, лингвопоэтический анализ.

Kirish. Adabiy ta'lim – adabiyot darslari umumta'lim maktablari o'quv rejasidagi bosh fanlardan biri hisoblanadi. So'z sehri, badiiy asar latofati, badiiy tasvir jozibasi o'sib voyaga yetayotgan o'quvchilar tarbiyasida juda muhim o'rin tutadi. E'tibor berilsa, bola hali go'dakligidayoq, bu yorug' olamga kelaganining birinchi oylaridayoq adabiy ta'limning ilk quvvatidan bahra ola boshlaydi. Ona allasi bolaning g'uborsiz vujudiga, ruhiy olamiga ma'rifat nuri bo'lib kirib boradi. Boshqa hech qaysi fan bunday xislatga ega emasligi, shubhasizdir. Bolaning hayoti so'z bilan, uning nafis jilosi, hikmat bulog'i bilan boshlanadi. Zero, olamning ibtidosi, yaratilishi ham buyuk qudrat sohibining amri – So'zi bilan boshlangandir.

Oilaviy tarbiya o'chog'i, maktabgacha ta'lim gulzori, boshlang'ich ta'lim poydevori adabiy ta'limning bola olamida shakllanib, rivojlanib borishiga xizmat qiladi. Bolaning "tili chiqdi"sidan boshlangan yuksalish, so'zga mehr, muloqotga tashnalik, o'qib-o'rganishga ehtiyoj umr bo'yi davom etadi; to'yinib, to'lishib boradi. Bu jarayonda adabiy ta'lim oilada – ma'rifiy o'gitlar, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida – hikmatli suhbatlar, boshlang'ich ta'limda – o'qish darslari, yuqori sinflarda – adabiyot darslari, oliygohlarda – ilmiy saboqlar, umr yo'llarida – hayot maktabi shaklida bo'y ko'rsatadi, takomillashib boradi. Adabiy ta'lim badiiy asar bilan ish ko'radi, uning bilan yashaydi. Badiiy asarni anglash, idrok etish, haqiqiy ma'naviy-ma'rifiy mulkka aylantirish ijod namunasini tahlil qilish orqaligina amalga oshiriladi. Badiiy asar tahlili – asarning umr bayonini yorituvchi, ma'no qatlamlarini ochuvchi tafakkur kalitidir.

Materiallar va metodlar. Ilmiy diskursda "badiiy asar tahlili" an'anaviy ravishda didaktik instrument, metodik yondashuv yoki o'quv faoliyatining funksional shakli sifatida talqin etib kelingan. Biroq ushbu tushunchaning genezisi ancha chuqur tarixiy ildizlarga ega. Xususan, taniqli metodist olimlar Q.Yo'ldosh va M.Yo'ldosh "Badiiy tahlil asoslari" kitobida ta'kidlaganidek, badiiy interpretatsiya muammosi qadim davrlardan buyon mutafakkirlar diqqat markazida bo'lib kelgan. Forobiy, Beruniy, Ibn Sino kabi qomusiy olimlar, shuningdek, Ahmad Taroziy, Navoiy va

Bobur singari buyuk siymolarning merosida badiiy matnga nisbatan islomiy-turkiy dunyoqarash prizmasi orqali analitik yondashishning ilk fundamental asoslari namoyon bo'ladi [10]. Bu esa badiiy tahlilni shunchaki o'qitish usuli emas, balki shaxsning ma'naviy-intellektual kamolotini belgilovchi tizimli kategoriya sifatida baholashga asos bo'ladi.

Mazkur qarashlardan anglashiladiki, badiiy asar tahlili ilk bosqichlardayoq matnni ko'pqatlamli ma'no tizimi sifatida idrok etish, uning zohiriy va botiniy mazmun qatlamlarini farqlash hamda interpretatsiya qilishga qaratilgan intellektual faoliyat turi sifatida shakllangan. Demak, badiiy asar tahlili inson tafakkurining faollashgan kognitiv jarayoni sifatida ham talqin etilishi mumkin; u faqat estetik baholash vositasi bo'lib qolmay, balki matndan ma'no ajratish, g'oyaviy-estetik qatlamlarni idrok etish va ularni individual tajriba bilan integratsiyalash jarayonini ham o'z ichiga oladi.

Metodist olim V.Qodirov ushbu qatlamlilikni mumtoz asarlarni o'rganish metodikasi nuqtayi nazaridan quyidagicha asoslaydi: "Mumtoz asarlarda ma'no qatlamligini yuzaga keltiruvchi omillar aniqlanib, adabiy ta'limda eksplitsit (zohiriy) va implitsit (botiniy) ma'no qatlamlarini tahlillash yo'riqlari ishlab chiqildi" [6].

B.To'xliyevning uqtirishicha: "Tahlil asarni qismlarga ajratish hamda bu qismlarni yana yangidan yaxlit holda idrok etishni ham anglatadi. Tahlilning bosh maqsadi asarda aks etgan badiiy olam mohiyatini anglash, uning asl mazmunini to'g'ri va to'la idrok etishdan iborat" [7].

Badiiy asar tahlili ko'pqirrali hissiy-intellektual faoliyat jarayoni bo'lib, u genetik, tipologik, funksional, falsafiy va psixologik kabi turlar orqali ham amalga oshiriladi. Genetik tahlil asarning yaratilish manbalari, ijtimoiy-tarixiy muhiti, adabiy an'ana va muallif dunyoqarashi bilan bog'liq omillar xususida bahs yuritisa, tipologik tahlil asardagi janriy-uslubiy xususiyatlar, obrazlar tizimi, syujet-kompozitsion qurilish hamda boshqa asarlar bilan o'xshash va farqli jihatlarni aniqlashga qaratiladi.

"Badiiy asar tahlil qilinayotganda tarbiyalanuvchilarning tafakkuri va hissiyoti faol ishlashga majbur bo'ladi. Fikriy va hissiy zo'riqish o'quvchilarni ma'lum mantiqiy va estetik umumlashma xulosalarga olib keladi. Bu umumlashma fikrlar badiiy asardagi voqealar ta'sirida tug'ilgan jo'ngina xulosalar emas, balki tarbiyalanuvchi mantiqiy-emotsional faoliyatining muayyan yakunlari tarzida namoyon bo'ladi" [11].

Maktab o'quvchisi tafakkurining rivojlanishi bevosita o'qituvchining tafakkur salohiyatiga, o'qituvchining fikrlash quvvati uning talabalik davrida o'zlashtirgan bilimlariga bog'lanadi. O'qituvchiga aylangan talaba o'z tafakkur qudratini o'quvchilariga berishga intiladi. Agar o'qituvchining fikrlash salohiyati zaif bo'lsa, o'quvchilarda ham bu psixologik holat yorqin kuzatiladi. O'qituvchi-talaba – o'quvchi va aksincha bo'lgan fikriy noizchilik tizimi hali ham uzilmay davom etmoqda. Shu bois, muammoni yechish nuqtasi – oliy ta'limda, bo'lajak pedagoglarning analitik tafakkurini takomillashtirishdan boshlanishi maqsadga muvofiqdir.

Professor Q.Yo'ldoshevning: "oliy o'quv yurtida saboq olayotgan yoki oliy filologik ma'lumotga ega bo'lib, o'rta va o'rta maxsus ta'lim muassasalari, hatto, oliy o'quv yurtlarida ishlayotgan filolog mutaxassislarning kattagina qismi badiiy asarni tahlil qilish borasida yetarlicha malakaga ega emaslar. Badiiy asarni tahlil qila bilmaslik domladan talabaga, o'qituvchiga aylangan sobiq talabadan o'quvchiga, talabaga aylangan kechagi o'quvchidan yana talabaga tarzida uzilmas halqa bo'lib davom etib kelmoqda. Bu holni adabiyot o'qitish amaliyotining aybidan ham ko'ra fojiasi deyish to'g'riroq bo'ladi" [10],- degan xulosasi badiiy asar tahlilining kasbiy kompetentlilik uchun zarur ekanini isbotlaydi.

Badiiy asar mutolaasiga o'rgatish maktab davridan boshlansa-da, oliy filologik ta'lim bosqichida bo'lajak mutaxassisning kitobxonlik madaniyati ilmiy asosda yanada teranlashib, professional darajaga ko'tariladi. Tahliliy mushohada sohibi bo'lgan talaba badiiy matnni shunchaki o'qish va anglash bilan cheklanmay, asarni tushunish bilan bog'liq barcha metodlarni o'zlashtiradi. Aynan shu layoqat vositasida u kelgusi pedagogik yoki ilmiy faoliyati davomida

o'quvchilarni badiiy adabiyot olamiga qiziqtirish, ularga ma'naviy va nafosat ozuqasini yetkazib berish imkoniga ega bo'ladi. Natijada, filolog sifatida shakllangan shaxsning tanqidiy fikrlashi mustahkamlanib, mustaqil mushohada yuritish sur'ati ortadi hamda u o'qilgan asardan to'g'ri hayotiy xulosalar chiqarish mahoratini egallaydi.

Zamonaviy kompetensiyaviy ta'lim paradigmasida badiiy asar tahlili filolog talabalarning kasbiy tayyorgarlik darajasini belgilovchi markaziy element (indikator) sifatida tasniflanadi. U bo'lajak mutaxassisning kvalifikatsion maqomi, intellektual-kreativ salohiyati hamda turli sohaviy kompetensiyalarni integrativ tarzda birlashtira olish imkoniyatini diagnostika qilishga xizmat qiladi. Tahlil jarayonining eng muhim metodik yutug'i – talabaning "jism odami" sifatidagi yuzaki qabul qilish darajasidan "ruhiyat odami" sifatidagi teran anglash darajasiga ko'tarilishidir. Bu orqali bo'lajak filolog adabiy merosni shaxsiy tajribasi sifatida qabul qilishni o'rganadi. Q. Husanboeva va R. Niyoymetovalar ta'kidlaganidek: "Xususan, adabiyot darslarida amalga oshiriladigan badiiy asar tahlili bolani o'z shaxsiy fikriga, munosabatiga ega bo'lib borishini ta'minlaydi"[3]. Talabalarga ijodiy erkinlik berish, ularning dunyoqarashi va intellektual fantaziyasidan kelib chiqib xulosa chiqarishiga sharoit yaratish ustuvor vazifa hisoblanadi.

Bugungi kun oliy ta'limning strategik vazifasi shunchaki akademik kvalifikatsiyani tasdiqlovchi hujjat (diplom) berish emas, balki mehnat bozorining dinamik talablariga moslasha oladigan, yuqori raqobatbardosh mutaxassis tayyorlashdan iboratdir. Bunday professional kadr o'zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda mustaqil qaror qabul qilish, innovatsion bilimlarni amaliy faoliyatga transformatsiya qilish va murakkab muammolarni ko'p qirrali (multidissiplinar) yondashuv asosida baholash salohiyatiga ega bo'lishi lozim.

Oliy filologik ta'limning asosiy mezonlari har qanday ijtimoiy-estetik sharoitda turli janrdagi badiiy asarlarni analitik o'rgana oladigan hamda o'z konseptual xulosalarini mustaqil bayon etish salohiyatiga ega mutaxassisni tayyorlashdan iboratdir. Shu bois, ta'lim strategiyasining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida talabalarni badiiy matnni qismlarga ajratish (dekompozitsiya), umumlashtirish (sintez), qiyosiy-tipologik tadqiq etish hamda olingan natijalarni kasbiy faoliyatga tatbiq etish ko'nikmalari bilan boyitish belgilanadi. Mazkur kompetensiyalar majmui A.V. Xutorskoy tomonidan ilgari surilgan "tayanch kompetensiyalar" nazariyasining[9],- kasbiy-intellektual tayyorgarlikka oid talablari bilan to'liq hamohanglik kasb etadi.

Oliy filologik ta'lim tizimini konseptual yangilash jarayoni talabalarga tayyor akademik bilimlarni shunchaki yetkazib berishdan voz kechishni talab etadi. Buning o'rniga, bo'lajak mutaxassislarda adabiy-estetik hodisalarni shaxsiy talqin asosida baholash va tahliliy o'rganish ko'nikmalarini shakllantirish ustuvor vazifaga aylanadi. D.Xalpernning nazariy qarashlarida, "Hozirgi axborotlashgan jamiyatda tahliliy va tanqidiy mushohada yuritish layoqati shaxsning funksional savodxonligini belgilovchi asosiy mezonlardan biri sanaladi" [1]. Olimning e'tirofi etishicha, mazkur kognitiv ko'nikmani shakllantirish har qanday kasbiy ta'lim yo'nalishida strategik vazifa sifatida qabul qilinishi zarur. Ayniqsa, oliy filologik ta'lim jarayonida badiiy asarlarning ichki qurilishini tadqiq etish talabalarning analitik tafakkur salohiyatini yuksaltirishda eng samarali va didaktik jihatdan asoslangan vosita bo'lib xizmat qiladi.

Analitik tafakkur o'rganilayotgan obyektga ko'p tomonlama yondashishni, uning ichki tuzilishi va tashqi aloqalarini tizimli tekshirishni, asoslangan xulosa chiqarishni taqozo etadi. Bu xususiyati analitik tafakkurni boshqa tafakkur ko'rinishlaridan metodologik jihatdan ajratib turadi. Tarixiy jihatdan qaraganda, ana shunday tafakkur egalari qadim zamonlardan alohida qadrlangan. Antik Yunonistonda, Arastu asarlarida yozilishicha, mantiqiy-analitik yondashuvni tizimlashtirgan va bunday fikrlash qobiliyatiga ega shaxslar analitiklar deb nomlangan. Ushbu tushuncha keyinchalik mustaqil ilmiy soha analitika sifatida shakllanib, hozirgi kunda ta'lim metodologiyasining markaziy kategoriyasiga aylangan.

Analitik mushohada yuritish ko'nikmasiga ega bo'lgan mutaxassislar adabiy va madaniy fenomenlarni tizimli dekonstruksiya qilish, verbal va noverbal axborotlar asosida

argumentatsiyalangan xulosalar chiqarish hamda murakkab muammolarga ko'p qirrali nuqtayi nazardan yondashish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu tariqa, oliy filologik ta'lim tizimi milliy o'zlikni anglaydigan, intellektual jihatdan barkamol va keng dunyoqarashli yangi avlod kadrlarini tayyorlash uchun mustahkam poydevor yaratadi.

"Badiiy asar tahliliga analitik yondashuv – bu filolog talabani badiiy matnning mazmunini yaxlitlikda ko'pqatlamli idrok etish, eksplitsit va implitsit qatlamlarni germenevtik, lingvopoetik va aksiologik metodlar sintezi vositasida deshifrovka qilish, olingan tahliliy xulosalarni argumentlangan tarzda ifodalash va pedagogik faoliyatga transformatsiya qilish imkonini beruvchi, kasbiy kompetensiyalarni kompleks rivojlantiruvchi metodologik tizimdir".

Ushbu ta'rif bir nechta prinsipial jihatni o'zida mujassamlashtiradi.

Birinchidan – "mazmunini yaxlitlikda ko'pqatlamli idrok etish" iborasi tahlilni matnning alohida qismlarini sanab o'tishdan emas, balki uni yaxlit badiiy organizm sifatida qabul qilishdan boshlash lozimligini ta'kidlaydi. Har bir detal, har bir obraz, har bir sintaktik qurilish yaxlitlikning bir bo'lagi. Shu nuqtayi nazardan, analitik yondashuv dekompozitsiyani inkor etmaydi, yaxlitlikdan ajratilmagan holda amalga oshiradi.

Ikkinchidan – "germenevtik, lingvopoetik va aksiologik metodlar sintezi" iborasida yondashuvning metodologik kengligi aks etgan. Birgina lingvistik yoki birgina adabiyotshunoslik metodi matnning barcha qatlamlarini ochib bera olmaydi. Faqat uch metodologik yo'nalishning sintezida matnning lingvistik tabiati, poetik tuzilishi va qadriyatli mazmuni birlashganda chinakam konseptual tahlil amalga oshadi.

Uchinchidan – ta'rifning yakunida "pedagogik faoliyatga transformatsiya" iborasining alohida ajratilishi bejiz emas. Tahlil o'qituvchining o'zi kashf etganni o'quvchilariga ham kashf ettira olish qobiliyati – kasbiy mas'uliyatidir.

Ayon bo'ladiki, badiiy asar tahliliga analitik yondashuv boshqa yondashuvlardan quyidagi uchta asosiy jihatlar bilan farq qiladi:

Birinchi farq – ikki tomonlama yo'nalish. Analitik yondashuv bir vaqtning o'zida ham filologik (matnning ilmiy o'rganish), ham pedagogik (tahlil natijasini ta'limda transformatsiya qilish) maqsadni ko'zlaydi. Boshqa yondashuvlar odatda bu ikki maqsaddan birini ustuvor qilib, ikkinchisini keyingi rejaga kiritadi.

Ikkinchi farq – talabani kognitiv mustaqilligi. Analitik yondashuv tayyor talqinni berish o'rniga talabani matnning yashirin qatlamlarini o'zi kashf etishga undaydi. Bu "passiv qabul qiluvchi"dan "faol tadqiqotchi"ga transformatsiya jarayonidir.

Uchinchi farq – refleksiv-metakognitiv o'lchov. Analitik yondashuv tahlil jarayonini emas, balki o'sha jarayon haqidagi tafakkurni ham, ya'ni "men bu xulosaga qanday keldim?"; degan savolni o'quv faoliyatining tarkibiy qismi sifatida belgilaydi. Bu o'ziga xoslik talabani kasbiy kamolotini tinimsiz harakatda ushlab turuvchi ichki mexanizmni yuzaga keltiradi.

Badiiy asar tahlili kompetensiyasi filolog-mutaxassisning integrativ, multidimensional kasbiy qobiliyati sifatida talqin etiladi. U talabaga turli janr va turdagi matnlarni lingvopoetik, germenevtik, struktur-funksional va aksiologik yondashuvlar sintezi asosida chuqur va tizimli tarzda tahlil qilish, natijalarni ilmiy va pedagogik muloqotda aniq va dalillilik bilan ifodalash, shuningdek, o'z kognitiv jarayonlarini refleksiv nazorat ostida boshqarish imkonini beradi. Shu bilan, mazkur kompetensiya filolog-talabani analitik, metodik va refleksiv salohiyatini uyg'unlashtiruvchi didaktik drayver sifatida namoyon bo'ladi.

Badiiy asar tahlili kompetensiyasi quyidagi uch asosiy qatlamni o'z ichiga oladi:

Obyektiv qatlam – badiiy matnning semantik va estetik ko'p qirraliligi;

Metodologik qatlam – tahliliy strategiyani turli ilmiy yondashuvlar sintezida amalga oshirish;

Refleksiv (metasat) qatlam – tahlil jarayonini rejalashtirish, monitoring qilish, baholash va o'z-o'zini nazorat qilish orqali kompetensiyaning rivojlanishini ta'minlash.

Badiiy asar tahlili kompetensiyasining uch qavatli struktur-funksional tuzilishi uning ichki mexanizmlarini ochib berishga imkon beradi. Mazkur tuzilish faqat obyekt, metodologik asos va refleksiv boshqaruv bilan cheklanib qolmaydi.

Ushbu kompetensiyaning samarali amalga oshirilishi uchun uning besh tarkibiy komponentini ham inobatga olish lozim. Bu komponentlar bir-biri bilan ierarxik tartibda emas, balki rekursiv va o'zaro bog'langan tarzda faoliyat ko'rsatadi, biri-birini shart qiladi, boyitadi va kompetensiyaning integrativ va drayverlik funksiyasini ta'minlaydi.

Kognitiv komponent filolog-mutaxassisning badiiy matnni dekodlash va tushunishdagi integrativ kasbiy qobiliyatidir. U atamalar, ta'riflar va nazariy bilimlar bazasini o'z ichiga oladi, shuningdek, janr, uslub va poetik tizim haqidagi bilimlarni matn konteksti bilan jonli uyg'unlashtirishni ta'minlaydi. Bu komponent tahlilchiga badiiy matnning lingvopoetik, narratologik, intertekstual va semiotik qatlamlarini bir vaqtning o'zida idrok etish, ularni kompleks tahlil qilish va ilmiy-pedagogik muloqotda aniq ifodalash imkonini beradi.

Tajribalardan ma'lumki, filolog talabalarining ko'pchiligi adabiy terminologiyani asosan "test savollari uchun" yodlaydi, ammo uni aniq badiiy matn tahlilida samarali qo'llashda jiddiy qiyinchiliklarga duch keladi. Bu holat kognitiv komponentning shakllanmaganligidan emas, balki uning amaliy qo'llash uquvining rivojlanmaganligidan dalolat beradi.

Operatsional-faoliyatli komponent. Bizning fikrimizcha, operatsional-faoliyatli komponent – badiiy asar tahlili kompetensiyasining "ijro etuvchi mexanizmi" vazifasini o'taydi. Bu komponent doirasida filolog talabaning tahliliy vositalarni tanlashdagi mustaqilligi va moslashuvchanligi namoyon bo'ladi. Metodologik mobillik tushunchasi talabaning turli adabiy tur va janrlarga xos bo'lgan estetik kodlarni deshifrovka qila olish qobiliyatini anglatadi. Roman va doston kabi yirik epik yoki liro-epik asarlarni kichik epik janrlar (hikoya) yoki lirik tur (oda) tahlili andozalari asosida o'rganish metodik transformatsiyaning yo'qligini va operatsional salohiyatning cheklanganligini ifodalaydi.

Aksiologik komponent. Aksiologik komponent badiiy asar tahlili kompetensiyasining qadriyatli yadrosini tashkil etadi. Bu komponent o'qituvchi-filologda va talabada badiiy asarga nisbatan shaxsiy ma'no, estetik idrok va gumanistik pozitsiyaning mavjudligini taqozo etadi. Pedagogika fanida aksiologik komponent asosan Yu.K.Babanskiy, B.T.Lixachyov, V.A.Slastyoniin tadqiqotlarida yoritilgan[4]. Ushbu komponent mavjud bo'lmasa, tahlil mexanik jarayonga aylanib, badiiy matnning ma'noviy chuqurligini ochib bera olmaydi.

Refleksiv-baholovchi komponent. Refleksiv komponent kompetensiyaning eng kamroq tadqiq etilgan, ammo g'oyat muhim jihatidir. U tahlilchining o'z interpretatsiyasini tanqidiy ko'z bilan ko'ra olishi va o'z-o'ziga: "Men bu xulosaga qanday dalilga tayanib keldim?", "Boshqa talqin mumkinmi?", "Men qaysi metodologik pozitsiyadan turib fikr yurityapman?" kabi savollarga javob bera olish layoqatidir. Bu L.S.Vigotskiy ta'biri bilan aytilganda, "tafakkur har doim muammoli vaziyatlarda harakatga keladi" [8],- degan fikrning kompetensiya sathida realizatsiya qilinishidir. Refleksiv komponent tahlilchidan doimiy o'z-o'zini tekshirish va takomillashtirish rejimida ushlab turishni taqozo etadi.

Kommunikativ-pedagogik komponent. To'rtinchi komponent tahlil natijalarini ikki turdagi diskurs – akademik (ilmiy maqola, referat, tezis) hamda pedagogik (dars, ma'ruza, seminar) muhitda adekvat ifoda eta olish malakasini qamrab oladi. Ushbu komponent tarkiban ikki muhim subqobiliyatni birlashtiradi: birinchisi – transpozitsiya, ya'ni murakkab tahlil natijalarini muayyan auditoriya xususiyatlarini hisobga olgan holda tushunarli tilda qayta ifodalash; ikkinchisi – pedagogik modifikatsiya bo'lib, u o'zlashtirilgan tahliliy yondashuvlarni muayyan didaktik vaziyatga moslashtirishni nazarda tutadi.

Muhokama. Ishlab chiqilgan analitik mutolaa metodikamizning didaktik samaradorligini o'zbek romanchiligining klassik namunalari A.Qodiriyning "O'tkan kunlar" hamda Cho'lponning "Kecha va kunduz" asarlaridan saralab olingan parchalarni tizimli tadqiq etish orqali detallashtirish mumkin. Ushbu romanlarning murakkab arxitektonikasi, ko'p qatlamli ramzlar tizimi va teran psixologik tasvirlar olamini analitik mushohada qilish talabalarda nafaqat matnni deshifrovka qilish, balki muallif konseptual niyatini ijtimoiy-tarixiy kontekst bilan sintezlash mahoratini ham yuksaltiradi. Ayni shu asarlar misolida olib borilgan qiyosiy-analitik tahlil jarayonlari talabalarining kasbiy-interpretatsion layoqatini obyektiv baholash uchun eng ishonchli ilmiy-metodik baza bo'lib xizmat qildi va taklif etilayotgan tizimning amaliy natijadorligini ko'rsatdi[5].

A.Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanidan olingan parcha tahlili misolida.

"Anchagina so'zsiz o'lturg'andan so'ng hoji muloyimona so'z ochdi.

– O'g'lim, hali san eshitdingmi, yo'qmi, haytovur, biz saning ustingdan bir ish qilib qo'ydiq... Otabek ma'lumki, ularning "qilib qo'ygan yoki qilmoqchi bo'lg'an ishlarini", albatta, bilar edi. Shundoq ham bo'lsa bilmaganga solindi:

– Aqllik kishilarning o'g'ullari ustidan qilg'an ishlari, albatta, noma'qul bo'lmas,- dedi. Hoji o'g'lining bu javobidan erga qaradi va nima deb davom qilishni bilmay qoldi" [5].

"O'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi" fani amaliy mashg'ulot jarayonida romandagi Yusufbek hoji va Otabek o'rtasidagi muloqot analitik yondashuv asosida tahlil qilindi. Talabalar matnning implitsit (yashirin) qatidagi quyidagi konseptual haqiqatlarni deshifrovka qilishdi:

Kommunikativ vaziyat tahlili. Matnning dialogik shakli adresat va adresant o'rtasidagi murakkab psixologik aloqani ifodalaydi. Dastlabki xulosa keltirilgan parcha ota va o'g'il o'rtasidagi o'ta nozik, mas'uliyatli muloqotni ko'rsatadi.

Intellectual psixologizm. Suhbatdoshlarning sermulohaza va teran fikr egalari ekanligi matndagi "anchagina so'zsiz o'tirish" detallari orqali dalillanadi. Bu holat qahramonlarning har bir so'zni aql tarozisiga solib, so'ng ifodalashga odatlanganligini anglatadi.

Etik-estetik konsepsiya. Hayo, andisha va farosat kabi milliy fazilatlar suhbat jarayoniga ko'rilgan taraddud va bir-birlarini ehtiyotlashga bo'lgan urinishlarda yaqqol namoyon bo'ladi.

Obrazlarning ichki olami (Psixologik portret). Yusufbek hojining "muloyimona so'z boshlashi" uning diyonatli va pok so'zli ekanligidan, Otabekning tavozesi va o'zini tutishi esa uning yuksak tarbiya ko'rgan barkamol shaxs ekanligidan dalolat beradi.

Interpretatsion xulosa. Otabekning ota-onasi rejasidan noroziligi ochiq aytilmay, muloyim gap qatiga yashirilgan. Yusufbek hojining o'g'li bergan javobdan so'ng "yerga qarab, nima deyishini bilmay qolishi" – Otabekning nuqtafahmliigi va otasining nozik nuqtasini topa olganligiga ishora qiladi.

Kommunikativ pragmatika. Ota va o'g'il o'rtasidagi dialog shunchaki axborot almashinuvi emas, balki yuksak milliy etiketga asoslangan psixologik ta'sir mexanizmi sifatida baholandi. Bunda adresant va adresatning nutqiy strategiyalari ularning ijtimoiy maqomi va ma'naviy qiyofasini aniq belgilaydi.

Intellectual pauzlar tahlili. Matndagi "so'zsizlik" va "anchagina so'zsiz o'tirish" kabi detallar suhbatdoshlarning ichki ruhiy dinamikasini ifodalovchi eng muhim instrumental vosita sifatida talqin qilindi. Talabalar bu detal orqali qahramonlarning mulohazakorlik layoqatini hamda fikrni ifodalashdagi mas'uliyat hissini mustaqil ravishda asoslab berdilar.

Aksiologik paradigma. Suhbat davomidagi andisha va hayo kabi tushunchalar milliy-estetik qadriyatlar tizimining ajralmas qismi sifatida dekonstruksiya qilindi. Bu yondashuv talabalarining badiiy voqelikka nisbatan shaxsiy munosabatini shakllantirishni ta'minlaydi.

Psixologik detallashtirish. Yusufbek hojining nutqidagi "muloyimlik" va Otabekning xulqidagi "tavoze" unsurlari ularning barkamol shaxs sifatidagi ijtimoiy-pedagogik obrazini mustahkamlaydi.

Interpretatsion yechim. Otabekning ichki isyoni muloyim va ehtiromli javob qatiga singdirilganini anglash orqali talabalar matnning yashirin (implitsit) mazmunini ochishga muvaffaq bo'ldilar. Yusufbek hojining o'g'li oldida "nima deyishini bilmay qolishi" esa badiiy mantiqning yuksak nuqtasi sifatida tahliliy xulosalarning natijadorligini ta'minladi[2].

Ushbu analitik dekonstruksiya filolog talabalarda milliy muloqot odobi va pragmatikasi, ma'naviy qadriyat va an'analarga ehtirom, matn qatlamlaridagi yashirin ma'nolarni deshifrovka qilish, badiiy detal va tasvir vositalarini idrok etish, personajlar ruhiy dinamikasini baholash hamda shaxsiy tahliliy xulosalarni ilmiy asoslash kabi kasbiy kompetensiyalarning yangi sifat bosqichiga qaror topishiga xizmat qildi.

Xulosa. Bizningcha, badiiy asar tahliliga analitik yondashuv – shunchaki nazariy bilimlar yig'indisi emas, balki bo'lajak filologning kasbiy kompetensiyasini harakatga keltiruvchi intellektual poydevordir. Yuqorida tavsiflangan beshta komponent aynan analitik tafakkur prizmasidan o'tgandagina statik holatdan dinamik holatga o'tadi. Analitik yondashuv talabadan nafaqat metodologik mobillikni, balki badiiy matn qatlamlarini professional darajada deshifrovka qilish va uni kommunikativ-pedagogik muhitga mas'uliyat bilan transformatsiya qilishni taqozo etuvchi yaxlit kasbiy mexanizmdir.

Zamonaviy filologik ta'limda analitik tafakkur shunchaki o'quv elementi emas, balki tayyorgarlik sifatini belgilovchi fundamental mezondir. U talabani oddiy kitobxon maqomidan badiiy asarning ijtimoiy va estetik mohiyatini tadqiq etuvchi yuqori malakali ekspert darajasiga ko'taradi. Abdulla Avloniyning "fikr tarbiyasi" konsepsiyasi bilan mushtarak bo'lgan ushbu jarayonda shakllanadigan analitik-interpretatsion kompetensiya talabada matn qatlamlarini deshifrovka qilish layoqatini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Halpern D.F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. 4th ed. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2003. – P. 8–10.
2. Hasanov Sh. Adabiy ta'lim jarayonida talabalarda analitik tafakkurni rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish: PhD diss. – Namangan, 2020.
3. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. Adabiyot o'qitish metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya-ziyo, 2020. – 47 b.
4. Lixachyov B.T. Pedagogika: Kurs leksi. – Moskva: Prometey, 1992.
5. Qodiriy A. O'tkan kunlar. – Toshkent: Sharq, 2001. – 158 b.
6. Qodirov V. Mumtoz adabiyot: o'qitish muammolari va yechimlari: Monografiya. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009. – 15 b.
7. To'xliyev B. Adabiyot o'qitish metodikasi. – T.: Yangi asr avlodi, 2009. – 51–52 b.
8. Vigotskiy L.S. Pedagogicheskaya psixologiya. – Moskva: Pedagogika, 1991. – 150 s.
9. Xutorskoy A.V. Model kompetentnostnogo obrazovaniya // Pedagogika. – [Elektronnyy resurs]. – URL: <https://cyberleninka.ru>
10. Yo'ldosh Q., Yo'ldosh M. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent: Kamalak, 2016. – 6 b.
11. Yo'ldoshev Q., Madayev O., Abdurazzoqov A. Adabiyot o'qitish metodikasi. – Toshkent: Universitet, 1994. – 92 b.